

PROFILAKTYCY.pl

Psychoprofilaktyka

Jak rozpoznać ryzyko i jak pomagać?

Prof. UAM dr hab. Hanna Krauze-Sikorska

SYSTEM ODDZIAŁYWAŃ PROFILAKTYCZNYCH W POLSCE - stan i rekomendacje dla zwiększenia skuteczności i efektywności planowania i realizowania działań profilaktycznych w mikro i makro skali. Projekt realizowany przez Fundację „Masz Szansę” jako zadanie publiczne na zlecenie Ministerstwa Edukacji Narodowej. Umowa nr MEN/2016/DWKI/1175

Zewnętrzne zagrożenia dla rozwoju dzieci i młodzieży

Czynniki rodzinne

- sytuacja materialna rodziny;
- poziom kulturowy rodziny;
- dysfunkcyjność lub dezorganizacja środowiska rodzinnego (rozbiecie struktury rodziny, niewydolność opiekuńcza i wychowawcza rodziny, patologizacja zachowań rodzica/ rodziców; odwrócenie ról rodzice - dzieci
- modelowanie patologicznych wzorów zachowań;
- stosunek emocjonalny rodzice (opiekunowie) - dzieci
- komunikacja w rodzinie
- oddziaływania wychowawcze rodziców/opiekunów
- styl życia
- konstelacja rodziny: grawitacja; ekspansja

Czynniki szkolne

- Częste zmiany nauczycieli
- Duża liczebność grup
- Praca wielozmianowa
- Konflikty między nauczycielami
- Niewystarczające kompetencje pedagogiczne i psychologiczne oraz merytoryczne
- Brak indywidualizacji
- Nie wyrównywanie braków w wiedzy, umiejętnościach,
- Nie radzenie sobie przez nauczycieli/ pedagogów z sytuacjami trudnymi wychowawczo
- Stygmatyzacja uczniów , rywalizacja, niewłaściwe ocenianie
- Cechy osobowościowe nauczyciela, syndrom wypalenia zawodowego
- Ukryty program szkoły
- Nieprawidłowo funkcjonująca grupa rówieśnicza

INNE, w tym:

- Nieprawidłowo funkcjonujące środowisko lokalne
- Negatywny wpływ grup nieformalnych
- Czynniki związane z przemianami zachodzącymi w kulturze ponowoczesnej (m.in. styl życia, wartości),
- Dostęp do używek, przy braku świadomości skutków związanych z ich zażywaniem
- Zagrożenia związane z korzystaniem z nowych mediów (cyberstalking, hating, cyberbullying)

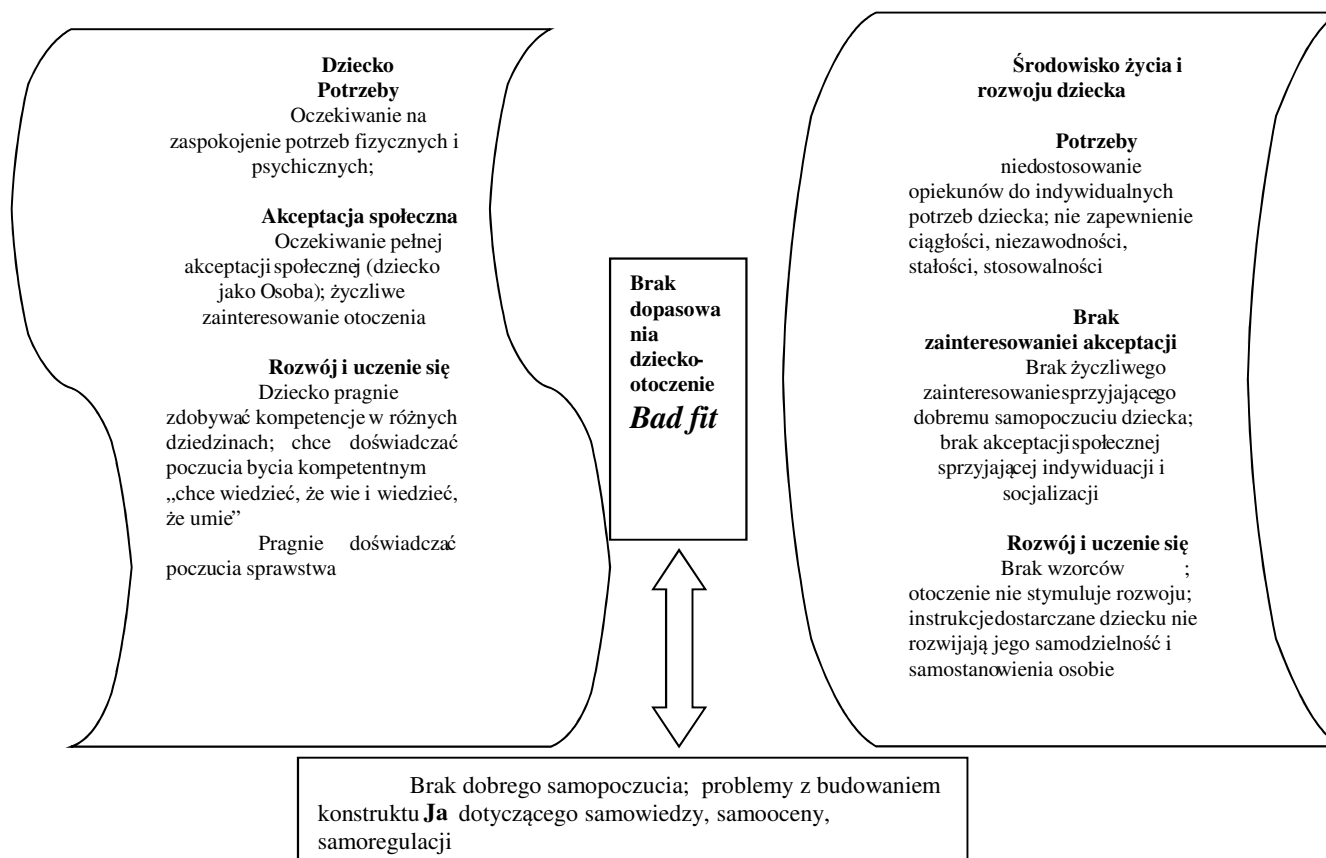
Uczeń na pierwszym etapie edukacji

Zadania rozwojowe

- Uczenie się odpowiedniej roli płciowej;
- Rozwijanie podstawowych sprawności szkolnych czytanie, pisanie, liczenie
- Rozwijanie się pojęć naturalnych ważnych w codziennym życiu
- Rozwijanie się sumienia, moralności, skali wartości
- Osiąganie podstaw autonomii osobistej
- Budowanie samoświadomości i poczucia sprawstwa
- Rozwój postaw wobec grup i instytucji

Brak dopasowania dziecko- środowisko

Źródło: oprac. własne na podst. S. Chess, A. Thomas, *Origins and evolution of behavior disorders*, John

Wiley & Sons, New York, 1984

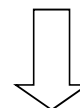
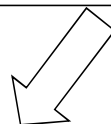
SYSTEMY WYKONYWANIA PRZEBIEGÓW W POLSCE - stan i rekomendacje dla zwiększenia skuteczności i efektywności planowania i realizowania działań profilaktycznych w mikro i makro skali. Projekt realizowany przez Fundację „Masz Szansę” jako zadanie publiczne na zlecenie Ministerstwa Edukacji Narodowej. Umowa nr MEN/2016/DWKI/1175

Krytyczny próg zagrożenia

Krytyczny próg zagrożenia i jego symptomy

Próg krytyczny
Wybrane czynniki rodzinne i pozarodzinne prowadzące do nieprawidłowości w funkcjonowaniu dziecka

Rodzina
Rodzice: wyobrażenie norm prowadzące do nietolerancji i nieakceptacji zachowań dziecka;
Czynniki społ. - ekonomiczne: długotrwałe bezrobocie, praca na zmiany, znaczne ubóstwo
Czynniki psychospołeczne: znaczne problemy między partnerami, złe układy rodzinne, choroby (w tym psychiczne), uzależnienia (w tym problem alkoholowy)
Rozstania: rozwód rodziców, choroba; śmierć opiekuna,
Zmiana instytucji np. szkoły
Układy rodzinne: rodzic wychowujący dziecko samotnie i nie radzący sobie z tą sytuacją; wielodzietność,

Obszar pozarodzinny
Nieprawidłowe relacje dziecka w sytuacji przekroczenia 1 progu gotowa na przyjęcie dziecka – potrzeby, potencjał, ograniczenia
niezaspokajanie potrzeb dziecka izolacja, odrzucenie dziecka
Brak lub znaczące ograniczenie kontaktu z rówieśnikami izolacja, odrzucenie

Osiągnięcia dziecka
Wymagania niedopasowane do możliwości dziecka
Zbyt niskie, lub z decydowanie za wysokie wymagania wobec dziecka

Zadania rozwojowe, z którymi nie radzi sobie młodzież

- Problemy z osiągnięciem dojrzałości intelektualnej, emocjonalnej i społecznej
- Trudności z budowaniem własnej filozofii życia
- Poszukiwanie osobistej i społecznej autonomii
- Poszukiwanie tożsamości osobistej i grupowej
- Problemy z akceptacją „zmieniającego się siebie”; poszukiwanie tożsamości płciowej

Sukcesy wychowawcze i porażki szkoły

Sukcesy wychowawcze szkoły pojawiają się jeśli jako organizacja ucząca się jest źródłem pozytywnych doświadczeń społecznych i obywatelskich, a współdziałając ze środowiskiem rodzinnym, lokalnym, społecznym i kulturowym:

- Pełni rolę integrującą oddziaływania różnorodnych środowisk, grup, organizacji, instytucji
- Włącza fragmenty danego środowiska w całość swoich działań edukacyjnych
- Oddziałuje na nie i przekształca w elementy „wychowujące”
- Doskonalą treść i metody pracy poprzez aktywne włączanie poszczególnych komponentów środowiska (osób, instytucji itp.) do realizacji celów wychowawczych

Nauczyciele stwarzają młodzieży możliwość budowania przestrzeni do działania i eksplorowania, stymulują i ukierunkowują aktywność nastolatków dając im jednocześnie poczucie bezpiecznej przynależności i autonomii

Porażki wychowawcze i dydaktyczne szkoły

Problemy z budowaniem prawidłowego modelu interakcji nauczyciel – uczeń

Zakres emocjonalny

- Brak emocjonalnego zaangażowania nauczyciela i ucznia w procesy interakcji
- Trudności w sferze komunikatów dotyczących zdrowia fizycznego i psychicznego uczestników
- Nie występowanie kontaktów charakteryzujących się ciepłem emocjonalnym, wyrozumiałością, zainteresowaniem, werbalizowanych w procesie komunikatów charakteryzujących się akceptacją odczuć, poglądów, opinii dziecka

Zakres społeczny i płaszczyzna wychowawcza

Zakres społeczny

- Brak zachowań niwelujących atrybuty władzy
- Zakłócenia w procesie realizacji działań mających na celu integrację grupy
- Brak koncepcji i problemy w zakresie praktycznej realizacji działań sprzyjających rzeczywistej kooperacji

Płaszczyzna wychowawcza

- Trudności w ustaleniu zasad, norm przestrzeganych w relacjach nauczyciel – uczeń- grupa
- Brak jednoznaczności w komunikacji nauczyciel- uczeń
- Krytyka wypowiedzi uczniów, bez prób prowadzenia dialogu
- problemy z bezwarunkową akceptacją ucznia , przy warunkowej akceptacji jego zachowań
- Zbyt mała ilość zadań podejmowanych zespołowo z wykorzystaniem tutoringu rówieśniczego

Działania dydaktyczne

- Nie inspirowanie do zdobywania doświadczeń, odkrywania, eksplorowania, tworzenia
- Uniemożliwianie uczenia się na błędach; nie dawanie możliwości popełniania błędów
- Nie stwarzanie sytuacji problemowych
- Brak dostosowania programu do potrzeb i możliwości grupy
- Brak przemyślanej ingerencji uczniów w treści kształcenia
- Niewłaściwy dobór metod i form
- Nie tworzenie sytuacji wspierających ucznia

Ukryty program szkoły

Szkoła nie radzi sobie w sposób oczekiwany z:

- indywidualizacją, której efektem powinna być możliwość dokonywania osobistych wyborów, spośród adresowanych do uczniów wpływów socjalizacyjnych oraz
- podejmowaniem odpowiedzialności za przebieg trajektorii własnego życia, za sukcesy i porażki

Ukryty program szkoły

Istota ukrytego programu

- rola ucznia wymaga od niego posiadania motorycznej i werbalnej kontroli. Oznacza to, że uczeń jest w stanie wysiedzieć wymagany czas, milczeć, być aktywnym wtedy, gdy wymaga tego nauczyciel;
- musi wykazywać się samodyscypliną, aby móc samodzielnie pracować nad zleconymi zadaniami mimo różnego rodzaju przeszkód podmiotowych, czy sytuacyjnych;
- musi adaptować się do zmieniających się form władzy w szkole i pedagogicznych strategii, występujących nawet w bardzo krótkich przedziałach czasowych;

- jednocześnie musi też osiągnąć wysoki poziom konformizmu; musi być zdolny nie tyle do przemyślanego współzawodnictwa, ale rywalizacji z innymi;
- musi być czujny i zachować ostrożność w relacjach nauczycielem;
- realizować zajęcia i zadania, które w niewielkim stopniu powiązane są z jego oczekiwaniami i wymaganiami realnego życia;
- musi być gotowy do ignorowania swoich potrzeb i doświadczeń życia pozaszkolnego (w tym rodzinnego) (Bauer, Borg, 1998, s.29)

Charakterystyczna dla edukacji szkolnej jest

przepaść między zachowaniem, które jest oficjalnie wymagane jako rezultat kształcenia, a tym które jest akceptowane i promowane w szkole. Promowana jest bowiem przez nauczycieli :

- nie niezależność, a zdyscyplinowanie;
- rywalizacja a nie współpraca;
- w dalszym ciągu popierane są tendencje do uczenia się „samemu” a nie w zespole.
- proces uczenia się w szkole jest też ciągle procesem promującym sztuczne formy uczenia się adaptacyjnego – uczenie kreatywne jest nie tylko nieoczekiwane, ale wręcz

niepożądane

Efekt ukrytego programu

- Pozorne przystosowanie się do roli ucznia a nie aktywna adaptacja
- Ten rodzaj nierzeczywistej aktywności generuje z kolei przedmiotowy stosunek ucznia do zadań szkolnych – oznacza to jego pasywność, bierną akceptację sytuacji w której się znajduje, a jednocześnie przeniesienie na dalszy plan spełnienia własnych potrzeb
- ocenianie uczniów

Generuje to coraz większą liczbę dzieci i młodzieży z trudnościami w psychospołecznym funkcjonowaniu oraz niepowodzeniami szkolnymi

Czynniki determinujące prawidłowy rozwój dzieci i młodzieży

Szanse rozwoju jednostki w dzieciństwie

- Szanse rozwoju jednostki wyznaczone są przez **czynniki endo- i egzogenne** determinujące proces uczenia się. Największy wpływ mamy na czynniki zewnętrzne; one najbardziej poddają się zmianom. Mogą być stymulatorami lub inhibitorami rozwoju jednostki.
- Wśród mechanizmów blokujących rozwój znajdują się m.in.:
  - niedostateczna ilość doświadczeń w dzieciństwie
  - bierne nauczanie (brak rzeczywistej aktywności jednostki)
  - wadliwy system nagradzania i karania
  - brak strategii opanowania zachowań generujących lęk
  - obawa przed brakiem społecznej akceptacji, izolacją, poczuciem zagubienia
  - dyskomfort odczuwany z powodu porównywania z innymi
- Czynniki społeczne wyznaczające szanse rozwojowe są bardzo silne i nie zawsze respektowane w procesie edukacji

Modele wychowania i ich skutki dla funkcjonowania dzieci i młodzieży

- Wychowanie rygorystyczne – liczne wymagania- duże obciążenie dziecka/ nastolatka- wsparcie za małe w stosunku do potrzeb
- Wychowanie nadopiekuńcze – nieliczne wymagania – Małe obciążenie wsparcie za duże w stosunku do potrzeb dziecka/ nastolatka-
- Zaniedbywanie dziecka/ nastolatka – niskie wymagania, ale duże obciążenie licznymi obowiązkami wynikającymi z pozostawienia go samemu sobie – wsparcie za małe w stosunku do potrzeb
- Wychowanie podmiotowe -wysokie wymagania, adekwatne do sytuacji oraz możliwości jednostki kontrola obciążeń – wsparcie adekwatne do potrzeb

Wychowanie dostosowane do wieku, potrzeb i możliwości dzieci i młodzieży jest czynnikiem wspomagającym ich rozwój

Wskaźniki czynników chroniących, które należy objąć badaniami

Jak zidentyfikować przejawy prawidłowego funkcjonowania na pierwszym, drugim, trzecim etapie edukacji szkolnej ?

Podstawa to **diagnoza nauczycielska i diagnozy specjalistyczne (jeśli jest taka potrzeba) przeprowadzone w modelu interakcyjnym, ale też systemowym**

„Poznać, aby wiedzieć i działać”

Lista pilnych problemów:

- **trudności szkolne/ pierwsze niepowodzenia dydaktyczne, społeczne; problemy emocjonalne**
- Substancje psychoaktywne
- Instrumentalne i ryzykowne zachowania seksualne
- Agresja i przemoc w środowisku szkolnym i pozaszkolnym
- Bierność i poczucie bezużyteczności
- Poszukiwanie ekstremalnych wrażeń
- Samookaleczenia, próby samobójcze/ samobójstwa
- Sיעioholizm
- Psychomanipulacje mn. ze strony grup

Protodiagnoza sytuacji problemowych jako przygotowanie do konstruowania programu psychoprofilaktyki- pytania podstawowe (propozycje)

- Jak uczniowie radzą sobie z wyzwaniami edukacyjnymi, emocjonalnymi i społecznymi?
- Jakie ryzykowne zachowania zauważono?
- O jakich problemach słyszą od uczniów nauczyciele?
- O jakich problemach donosi lokalna prasa ?
- Jakie problemy sygnalizują rodzice na spotkaniach z nauczycielami ?
- Jakie problemy identyfikują pracownicy poradni psychologiczno-pedagogicznych ?
- Jak jest nasilenie aktów przemocy w szkole (bullying, wandalizm,.....) ?
- Jak uczniowie spędzają czas wolny ?
- Co dzieje się wokół szkoły ?
- Jak funkcjonują szkolne „azyle” – szatnie, toalety ?

Protodiagnoza sytuacji problemowych jako przygotowanie do konstruowania programu psychoprofilaktyki c.d.

- Jaka atmosfera panuje w szkole ?
- Czy dzieci/młodzież lubią swoją szkołę ?
- W jakim stopniu są aktywne w samorządzie ?
- Czy umieją bawić się w sposób konstruktywny ?
- Jaki stosunek do problemów ważnych profilaktycznie mają nauczyciele ?
- Jaka jest gotowość grona pedagogicznego do udziału w programach ?
- Jaki jest stopień wiedzy i umiejętności w tym zakresie ?
- Jakie doświadczenia profilaktyczne składają się na tradycję szkoły ?
- Jaki jest stopień integracji środowiska szkolnego ?
- Jak aktywni są rodzice uczniów ?

Wybrane wskaźniki „układu ochrony”

- Silna więź z rodzicami
- Przestrzeń szkoły oraz nauczyciel/pedagog i wypełniane przez nich zadania uwzględniające potrzeby, możliwości, ograniczenia uczniów
- Zainteresowanie nauką szkolną (szkoła/rodzina)
- Zakorzenienie w pozytywnych normach i obyczajach
- Konstruktywna grupa rówieśnicza

Szkoła sprawcza profilaktyczne

- Okazywanie szacunku rodzicom jako pierwszym wychowawcom
- Wstrzymywanie się ze wszelkimi uwagami na temat rodziców wobec ucznia i w klasie (unikanie ocen i plotek)
- Organizowanie warsztatów dla rodziców (Szkoła dla rodziców i wychowawców)
- Efektywne wykorzystywanie spotkań z rodzicami w celu wzmacniania więzi rodzice-dzieci
- Realna współpraca z rodzicami na terenie szkoły
- Wykorzystanie umiejętności rodziców, wspólne prowadzenie zajęć

Dominujące wskaźniki zachowań ryzykownych, które należy objąć badaniami

Czynniki ryzyka

- Konflikty w rodzinie
- Zamieszkiwanie w otoczeniu o charakterze przegęszczonym, kryminogennym, kultywującym negatywne obyczaje
- Izolacja od rówieśników
- Niepowodzenia szkolne
- Rozwój poczucia wyuczonej bezradności
- Nędza lub bogactwo rodziny
- Grupa rówieśników praktykująca zażywanie substancji
- Wypadek lub choroba
- Wczesna inicjacja w zakresie zażywania środków psychoaktywnych
- Brak lub nieznanomość reguł ograniczających zażywanie substancji
- Brak wiedzy o działaniu i skutkach zażywania określonych substancji

Dominujące wskaźniki zachowań ryzykownych c.d.

- Łatwy dostęp do wielu substancji (dilerzy, punkty sprzedaży, brak kontroli dostępności, posiadanie środków na zakup)
- Lokalne tradycje i obyczaje sprzyjające sięganiu po używki
- Obecność osób zażywających substancje w najbliższym otoczeniu
obecność osób uzależnionych w otoczeniu
- Dodatkowo wartościowanie przez dorosłych używania substancji
- Pozytywne oczekiwania co do efektów zażywanych substancji

Pojawiają się też specyficzne symptomy behawioralne

- pojawienie się nieokreślonych problemów zdrowotnych; nasilenie istniejących
- zaniedbanie wyglądu zewnętrznego
- zaburzenia łaknienia lub nadmierne łaknienie
- wybuchowość; reakcje emocjonalne nieadekwatne do sytuacji (np. nadmierna płaczliwość)
- ucieczka w używki; uzależnienia (np. od określonych gier komputerowych, Internetu, zakupów)
- trudności ze snem, zasypianie na lekcji, błaznowanie, niszczenie przedmiotów, apatia, niechęć do rozmów i porozumienia w sytuacji konfliktu, szukanie samotności, zmienne nastroje, brak konsekwencji w postępowaniu
- zauważalny rozwój niewłaściwych mechanizmów obronnych
- problemy z pamięcią

- pogorszenie się stopni szkolnych, problemy z odrabianiem prac szkolnych, brak przyborów, skrajne niezadowolenie z nauki, nienadążanie za innymi
- częste nieobecności na zajęciach, spóźnienia, wychodzenie z lekcji, ucieczki
- unikanie obowiązków szkolnych
- zachowywanie się w sposób uniemożliwiający nauczycielowi prowadzenie zajęć
- nie odrabianie zadań domowych
- dewastacja sprzętów szkolnych
- manifestowanie zachowań lekceważących w stosunku do nauczycieli
- manipulowanie sytuacjami szkolnymi w sposób pozwalający choć tymczasowo rozwiązać trudną sytuację
- pojawianie się kłamstw, kradzieży, częste wdawanie się w bójki
- bullying w stosunku do innych uczniów
- wymuszenia
- przynoszenie do szkoły niebezpiecznych przedmiotów
- szukanie akceptacji w grupach nieformalnych, poza szkołą

Nieskuteczne reakcje nauczyciela na problemy ucznia

- Nauczyciel zauważa problem i koncentruje na nim całą uwagę
- Za pomocą perswazji, zachęt, kar stara się zmienić zachowanie ucznia
- Brak zmiany powoduje efekt negatywnych emocji
- Utrzymująca się sytuacja pogłębia poczucie bezradności u nauczyciela

Zmiany można oczekiwać wyłącznie gdy uczeń

- Rozpozna w prawidłowy sposób sytuację, w której się znajduje, rozumie co do niego mówimy i czego oczekujemy
- Będzie to dla niego doświadczenie emocjonalne
- Przejmie kontrolę, stanie się w pełni aktywny na miarę swoich możliwości (np. zadanie zaproponowane przez nauczyciela ocenione zostanie jako ciekawe i możliwe do wykonania)
- Nauczyciel wzmacnia pozytywne zachowania
- Praktyka taka staje się prawidłowością (nie występuje okazjonalnie)

Relacje dziecko -nauczyciel → podstawa skutecznego wsparcia

Założenia zasad wsparcia poznawczego i emocjonalnego

- wielostopniowe, efektywne rozwiązanie problemów, które pierwotnie przyczyniły się do powstania trudności;
- reorganizację zakłóconych standardów relacji z otoczeniem zarówno dorosłych, jak i rówieśników
- ilość wsparcia emocjonalnego zgodna z potrzebami dziecka
- Wymiana emocji, informacji, instrumentów działania umożliwiających dzieciom i młodzieży aktywną eksplorację rzeczywistości i poszukiwanie rozwiązań
- wyrażanie pozytywnych i negatywnych emocji; aktywne radzenie sobie z nimi; odbudowywanie motywacji do działania na rzecz własnego samorozwoju (a więc również dokonywania zmian w samym sobie)
- Stwarzanie sytuacji pozwalających dziecku na odbudowywanie zaufania do własnych możliwości

Podstawą działań nauczyciela jest tworzenie korzystnego klimatu do uczenia się, a więc:

- bezpiecznego i uporządkowanego otoczenia – dzieciom okazuje my szacunek, normy występujące w szkole są jasne, zrozumiałe i aprobowane
- wspólnego podejmowania decyzji – nauczyciele, rodzice i dzieci zaangażowani są w określanie reguł, zasad, sposobów postępowania; powstaje poczucie wzajemnej odpowiedzialności i wspólnoty
- wysokich, choć realnych oczekiwań w stosunku do dziecka – każdy ma możliwość osiągnięcia założonych celów
- zachęcania dzieci do wykazywania inicjatywy – istnieje sposobność do podejmowania odpowiedzialności ponieważ istnieje możliwość wyboru sposobu realizacji zadań, czy zainteresowań
- akceptowania różnych punktów widzenia i rozwiązywania problemu
- doceniania uczuć i pomysłów dziecka – dyskusowanie nad nimi

Uczeń zdolny, jak uchronić go przed Syndromem Nieadekwatnych Osiągnięć

PRACA Z UCZNIEM ZDOLNYM - podstawowe wyzwania

- **Uczeń zdolny: pojęcia teoretyczne a praktyka szkolna - PONIEWAŻ JESTEŚ ZDOLNY, PORADZISZ SOBIE SAM** (kryteria rozpoznania uzdolnień: IQ, motywacja, kompetencje twórcze, inteligencje wielorakie Gardnera, pojęcie inteligencji emocjonalnej wg Golemana, inteligencja społeczna Thorndike'a, sprzyjający kontekst, przystosowanie do wymogów roli, równowaga emocjonalni).
- **Formy wspierania dzieci zdolnych funkcjonujące w oświacie - PONIEWAŻ JESTEŚ WYBITNY, MUSZĘ COŚ DLA CIEBIE WYMYŚLIĆ** (diagnoza specjalistyczna, indywidualny program i tok nauczania).
- **Instytucje zajmujące się wspieraniem uzdolnień – PONIEWAŻ JESTEŚ ZDOLNY, COŚ CI SIĘ NALEŻY.**
- **Jak budować szkolny system pracy z uczniem zdolnym? – PONIEWAŻ JESTEŚ ZDOLNY, MOŻESZ COŚ OFIAROWAĆ NASZEJ SPOŁECZNOŚCI.**

**Metody wypracowane w toku doświadczenia – PONIEWAŻ
JESTEŚ ZDOLNY, PRACA Z TOBĄ ROZWINIE NAS OBOJE**
(teczki zadań dla mistrzów, gry dydaktyczne, strategiczne,
uzyskiwanie tytułu – odznaki „specjalisty”, lekcje równoległe,
asystentura, indywidualne przygotowania do konkursów, relacja
mistrz – uczeń poza lekcjami, współpraca z rodzicami oraz
poradnikami, co do diagnozy i ukierunkowania potencjału, lekcje
autorskie, wystawy indywidualnych osiągnięć, zajęcia „Małej
mensy”, „Odyseja umysłu”, przydział ról na lekcjach:
współprowadzący, odpowiedzialny za część lekcji, wspierający
najślabszych, itp.

SYSTEM ODDZIAŁYWANIA PROFILAKTYCZNYCH W POLSCE - stan i rekomendacje dla zwiększenia skuteczności i efektywności planowania i realizowania działań profilaktycznych w mikro i makro skali. Projekt realizowany przez Fundację „Masz Szansę” jako zadanie publiczne na zlecenie Ministerstwa Edukacji Narodowej. Umowa nr MEN/2016/DWKI/1175

Fundacja
„Masz Szansę”

You Have a Chance Foundation

MINISTERSTWO
EDUKACJI
NARODOWEJ

W opracowaniu korzystano z:

- Brzezińska A., Społeczna psychologia rozwoju, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa, 2000
- Brzezińska A. I., (red), Psychologiczne portrety człowieka, Praktyczna psychologia rozwojowa, GWP, Gdańsk, 2005
- Jarosz E. Przemoc w wychowaniu. Między prawem zakazanym, a społeczną akceptacją. Monitoring Rzecznika Praw Dziecka, Warszawa, 2015
- Młodzi 2011, (red. naukowa Michał Boni, autorka: Krystyna Szafraniec, Koordynacja projektu: Piotr Arak) Raport Kancelarii Prezesa Rady Ministrów, Warszawa, 2011
- Młodzież 2013, CBOS, Warszawa, 2014
- Krauze – Sikorska H., Kuszak K., red. Wybrane problemy psychospołecznego funkcjonowania dzieci i młodzieży z utrudnieniami w rozwoju. Nowe wyzwania – nowe perspektywy, Wyd. Naukowe WSPIA, Poznań, 2011 (wyd. 2 zmienione)
- Krauze – Sikorska H., Sytuacyjne determinanty rozwoju poczucia bezradności u dzieci z utrudnieniami rozwoju, czyli o barierach edukacyjnych w nauczaniu zintegrowanym (w:) System integralny w edukacji dziecka, (red.) H. Siwek, M. Bereźnicka, Wyd. „Comandor”, Warszawa, 2011, s.35-45
- Krauze – Sikorska H., Klichowski M. „Świat Digital Natives. Młodzież w poszukiwaniu siebie i innych, Poznań, wyd. Naukowe UAM, 2013
- Krauze – Sikorska H., Dzieci i młodzież z utrudnieniami w uczeniu się w przestrzeni edukacyjnej i społecznej szkoły powszechnej. Systemowe strategie pomocy – nowe wyzwania, nowe perspektywy, materiał niepublikowany
- Czyż E., Prawa ucznia w szkole. Raport z badań,, Helsińska Fundacja Praw Człowieka